

Maria Janion **24 XII 1926–23 VIII 2020**

23 sierpnia 2020 r. w wieku 93 lat zmarła w Warszawie profesor Maria Janion, wybitna uczona humanistka, znakomita badaczka polskiej literatury i kultury XIX i XX wieku, zwłaszcza polskiej literatury romantycznej, jej tradycji i przemian, w środowisku jej uczniów i wychowanków uznawana za charyzmatycznego nauczyciela akademickiego i twórczynię szkoły badawczej.

Prof. Maria Janion urodziła się 24 grudnia 1926 r. w Mońkach na Podlasiu. Dzieciństwo i młodość spędziła w Wilnie, gdzie ukończyła szkołę podstawową. W okresie okupacji radzieckiej w czasie drugiej wojny światowej uczęszczała do szkoły średniej, a w czasie okupacji niemieckiej – na tajne komplety; należała też w tym czasie do podziemnego Związku Harcerstwa Polskiego. Po drugiej wojnie światowej, w ramach akcji repatriacyjnej, wraz z rodziną osiedliła się w Bydgoszczy. W 1945 r. zdała w Toruniu eksternistycznie maturę, po czym podjęła studia polonistyczne na Uniwersytecie Łódzkim. Od 1946 uczestniczyła w studium krytycznoliterackim Stefana Żółkiewskiego, organizowanym przez miesięcznik „Kuźnica”, w którym zaczęła publikować od roku 1947. W 1948 została członkinią redakcji tygodnika „Wieś”; w tym samym roku ukazał się jej debiut naukowy w postaci napisanego wspólnie z T. Drewnowskim artykułu *Zagadnienie fikcji literackiej ze stanowiska socjologicznej teorii literatury*, opublikowany w miesięczniku „Twórczość”. Również w roku 1948 została zatrudniona na stanowisku asystentki w Instytucie Badań Literackich PAN, gdzie pracowała do przejścia na emeryturę w roku 1996.

Od roku 1949 zamieszkała w Warszawie. W tymże roku wstąpiła do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (z której została wyrzucona w 1979). W roku 1951 obroniła magisterium na UW, w którym niedługo potem została

zatrudniona; najpierw jako asystentka, a od 1954 jako zastępca profesora. W roku 1955 w IBL PAN obroniła doktorat (pod opieką promotorską Stefana Żółkiewskiego); w 1957 objęła stanowisko docenta i funkcję sekretarza naukowego IBL PAN; w 1963 uzyskała tytuł profesora i stanowisko profesora nadzwyczajnego, a w 1973 – profesora zwyczajnego. W latach 70. zaangażowała się w działalność opozycyjną: m.in. należała do założycieli niezależnego Towarzystwa Kursów Naukowych (w ramach którego prowadziła tajne wykłady), w sierpniu 1980 podpisała list 64 intelektualistów (popierający strajki), w 1981 wygłosiła ważne (i odważne) przemówienie na Kongresie Kultury Polskiej (przerwanym przez wprowadzenie stanu wojennego). W jej twórczości naukowej w tym okresie nasilały się stopniowo bardziej krytyczne, a nawet demaskatorskie ujęcia zarówno analizowanej przez nią literatury, jak dominujących sposobów jej odczytywania i rozumienia. Wyrazem tego była m.in. rozprawa *Wojna i forma* z roku 1976, analizująca (zawarty w *Pamiętniku z powstania warszawskiego* Mirona Białoszewskiego) obraz powstania przedstawiony z cywilnej perspektywy, przełamujący zmitologizowany, heroiczny mit tego powstania (co spotkało się wówczas z silną polityczną krytyką).

Od roku 1957 podjęła również pracę w WSP w Gdańsku (przekształconej w 1970 w Uniwersytet Gdański), z której została zwolniona w roku 1968/1969 w wyniku represji po wydarzeniach marcowych i do której została przywrócona w 1973. W roku 1982 została ponownie zwolniona z pracy w UG, by po roku podjąć tam po raz kolejny pracę dydaktyczną, którą prowadziła do roku 1990. Swoje talenty pedagogiczne i formacyjne wykorzystywała także w ramach wykładów i seminariów prowadzonych w IBL PAN i na UW oraz w latach 1992–2010 w ramach otwartych seminariów w Szkole Nauk Społecznych przy IFiS PAN. Rezultatem tej aktywności było m.in. 20 doktoratów, wypromowanych pod jej opieką.

Główny nurt zainteresowań naukowych prof. Janion wyznaczały badania nad polskim romantyzmem, rozpatrywanym nie tylko w wymiarze stricte literackim, ale także ideowo-kulturowym, ze szczególnym uwzględnieniem romantycznej filozofii historii oraz romantycznej filozofii egzystencji (zob. m.in. wraz z M. Zmigrodzką *Romantyzm i historia*, 1978; *Romantyzm i egzystencja. Fragmenty niedokończonego dzieła*, 2004). Romantyzm, ujęty jako pewien styl życia i syndrom założeń estetyczno-ideowych, polityczno-historiozoficznych, antropologiczno-egzystencjalnych, społeczno-kulturowych, nazwany został przez nią „paradygmatem romantycznym”. Kształtowanie się tego paradygmatu, jego funkcje tyleż „tożsamościotwórcze”, co mitologizacyjne, a także rozwój, przemiany i trwanie w XIX i XX wieku oraz kres na przełomie wieku XX i XXI analizowała odkrywczco w kolejnych swych książkach i studiach. W ramach swych badań uwagę poświęcała zarówno

kluczowym twórcom polskiego romantyzmu (Kraśińskiemu, Mickiewiczowi, Słowackiemu), jak epigońskiej twórczości krajowej (m. in. Siemińskiemu, Polowi, Wasilewskiemu), fundującym wspólnie tyртеjsko-mesjaniczno-martyrologiczne rozumienie dziejowego losu polskiej wspólnoty narodowej oraz kompensacyjno-sublimacyjno-terapeutycznej funkcji romantycznej literatury.

Zygmuntowi Kraśińskiemu poświęciła m.in. swą wczesną autorską monografię *Zygmunt Kraśiński: debiut i dojrzałość* (1962), potem wielokrotnie analizowała różne aspekty jego twórczości, pod koniec życia szczególną uwagę zwracając na stosunek Kraśińskiego do Żydów, zawarty głównie w *Nie-Boskiej komedii*, którą nazwała „mitem założycielskim polskiego antysemityzmu” (*Bohater, spiszek, śmierć: wykłady żydowskie*, 2009, tłum. ang. 2014 oraz wstęp do wydania w serii „Biblioteka Narodowa”). Twórczością Adama Mickiewicza zajmowała się również wielokrotnie i wielostronnie (m.in. *Pośmiertne życie Konrada Wallenroda*, 1990; studium o *Grażynie*, w: *Kobiety i duch inności*, 1996; studium o Mickiewiczowskiej antropologii *Dziadów w Gorączce romantycznej*, 1975), szczególną uwagę poświęcając stosunkowi Mickiewicza do religii, w tym do judaizmu i Żydów (dwa studia w *Do Europy tak, ale z naszymi umarłymi*, 2000), oraz ukształtowanemu przez niego, a zniekształcanemu w recepcji tej twórczości stylowi myślenia o polskiej literaturze, kulturze i mentalności (*Purpurowy płaszcz Mickiewicza. Studium z historii poezji i mentalności*, 2001). Twórczość Juliusza Słowackiego natomiast interesowała Marię Janion zarówno ze względu na jego estetykę i koncepcję otwartej fragmentarycznej poetyki (*Tak będzie pisała kiedyś Polska*, „Teksty”, 1979 nr 6; *Czas formy otwartej*, 1984), jak i z uwagi na jego koncepcje historiozoficzne i problemy interpretacji dzieł z mistycznego okresu (*Gorączka romantyczna*, 1975; *Słowacki mistyczny: propozycje i dyskusje*, red M. Janion i M. Żmigrodzka, 1981).

Swе badania nad aktywnością i funkcjami romantycznego paradygmatu Maria Janion rozszerzała stopniowo na wiek XX, śledząc jego obecność i przemiany nie tylko w literaturze (m.in. Białoszewski, Brzozowski, Gombrowicz, Iwaszkiewicz, Konwicki, Miłosz, Rymkiewicz), ale także w teatrze (Brzegorzewski, Hanuszkiewicz, Swinarski) i filmie (Wajda).

Podobne poszerzenie perspektywy o pozapolskie, komparatystyczne konteksty przyniosło studia o takich twórcach, jak Goethe (*Odyseja wychowania. Goethańska wizja człowieka w „Latach nauki Wilhema Meistra”*, wraz z M. Żmigrodzką, 1998), Dostojewski (*Sprawa Stawrogina*, wraz z R. Przybylskim, 1996), a także Rousseau, Chateaubriand, Flaubert, Conrad, Grass, jak również studia o twórczości filmowej Fassbindera, Herzoga, Schlöndorfa, Truffaut’a czy Buñuela.

Pisarstwo Marii Janion, słynące z frapującego czytelników stylu historycznoliterackiej narracji, oparte było nie tylko na ogromnej erudycji, ale także na wielkiej wielodyscyplinowej kompetencji (m.in. z zakresu filozofii, historii, antropologii, socjologii), którą wzbogacały jej zainteresowania teoretyczno-metodologiczne XX-wiecznej humanistyki. Wyraźny wpływ marksizmu w początkowym okresie (m.in. *Romantyzm, rewolucja, marksizm. Colloquia gdańskie*, 1972) z czasem nie tyle zanikł, co splótł się z innymi zainteresowaniami, przede wszystkim hermeneutyką (*Humanistyka: poznanie i terapia*, 1974; *Odnawianie znaczeń*, 1980), krytyką tematyczną (*Wobec zła*, 1989; *Kuźnia natury*, 1994; *Wampir: biografia symboliczna*, 2002; *Niesamowita Słowiańszczyzna: fantazmaty literatury*, 2006), psychoanalizą (*Projekt krytyki fantazmatycznej. Szkice o egzystencjach ludzi i duchów*, 1991), krytyką feministyczną (*Kobiety i duch inności*, 1996), przeistaczając się w ostatnim okresie w antropologiczno-egzystencjalną analizę współczesnej mentalności (*Czy będziesz wiedział, co przeżyłeś*, 1996; *Do Europy tak, ale z naszymi umarłymi*, 2000; *Żyjąc tracimy życie: niepokojące tematy egzystencji*, 2001). Prowadziła ona m.in. do aktywnego wspierania emancypacyjnych dążeń społecznych ruchów środowisk narażonych na marginalizację i ubezwłasnowolnienie, wykluczenie, agresję i stygmatyzację, które to opresywne środki dominująca większość stosowała wobec kobiet, wobec grup i jednostek nieheteronormatywnych (LGBT), innokulturowych oraz inorasowych.

W działalności naukowej Marii Janion ważną rolę, prócz prac badawczych i aktywności dydaktycznej, odgrywała praca redakcyjna: redagowała m.in. fundamentalną dla studiów polonistycznych lat 70. serię „Obraz literatury Polskiej XIX i XX wieku”, cenioną serię „Historia i Teoria Literatury. Studia” (1968–1978), serię „Transgresje” (t. 1–7, ważną zwłaszcza dla lat 80.) oraz serię „Biblioteka romantyczna” (kontynuowaną do dziś).

Wkład Marii Janion w rozwój polskiej humanistyki przyniósł jej szereg prestiżowych nagród, wyróżnień i funkcji – nie tylko o wymiarze stricte naukowym, lecz także społeczno-kulturowym. Prof. Janion była członkiem czynnym PAU (od 1990), członkiem rzeczywistym PAN (od 1998), a nadto członkiem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego i Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza. W roku 1994 Uniwersytet Gdański nadał jej doktorat honoris causa. Była laureatką m.in. Nagrody im. A. Brücknera PAN (1962), Nagrody Sekretarza Naukowego PAN (1977, 1979), Nagrody im. A. Jurzykowskiego (1980), Nagrody Wielkiej Fundacji Kultury (1999), Nagrody im. K. Wyki (2001), Nagrody „NIKE” (2007), Nagrody MKiDN (2009), Nagrody Specjalnej Kongresu Kobiet (2010), francuskiego Narodowego Orderu Zasługi (2012), Nagrody Polskiego PEN-Clubu (2018).

Maria Janion napisała ponad 20 książek oraz kilkaset artykułów. Jej prace nie tylko weszły na trwałe do kluczowego dorobku polskiej wiedzy o literaturze i kulturze, ale zajmują w nim wyjątkowe miejsce; miejsce wyróżniające się i merytorycznymi walorami, i inspiratorskim potencjałem, i wyraźną autorską sygnaturą.

Ryszard Nycz